

Олег Вікторович Мальцев,
пошукувач кафедри
соціальної і прикладної психології
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова,
м. Одеса, Україна

УДК 159.923: 316.614

КОНЦЕПЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ВИВЧЕННЯ КОПІНГУ ЯК ЧИННИКА СУБ'ЄКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ

Показано, что современные общественно-экономические трансформации в Украине сопровождаются наивысшим уровнем угрозы по отношению к субъективной безопасности личности. Разработана концептуальная модель изучения поставленной проблемы, которая схематизирована в виде путевой диаграммы. Для ее пяти условных блоков: «Социально-экономический статус», «Социальные копинг-ресурсы», «Копинг-стратегии», «Индивидуально-психологические особенности», «Субъективная безопасность» предложены соответствующие психодиагностические методики. Определены перспективы дальнейших научных изысканий, в частности необходимость исследования респондентов, которые живут в регионах Украины с разной степенью риска внешней военной агрессии.

Ключевые слова: концепция исследования, социально-экономический статус, копинг, социальные копинг-ресурсы, субъективная безопасность.

It is shown that the current socio-economic transformations in Ukraine are accompanied by the highest level of threat against the subjective security of the personality. Conceptual model of the study of the problem, which is schematized in the form of the path diagram, was built. For its five conditional units, "Socio-economic status", "Social coping resources", "Coping strategies", "Individual-psychological characteristics", "Subjective security" the appropriate diagnostics instruments. The prospects of further scientific research, in particular the need to study the respondents who live in the regions of Ukraine with varying degrees of risk of foreign military aggression are determined.

Key words: concept studies, socio-economic status, coping, social coping resources, subjective safety.

Актуальність проблеми людей з різним ступенем ризику зовнішньої військової агресії зумовлюється тим, що сучасні суспільно-економічні трансформації в Україні визначаються найвищим рівнем загрози відносно суб'єктивної безпеки особистості. Як вказує Н. Кривоконь, ще ніколи за роки незалежності наша держава не переживала таких буремних, неоднозначних, складно передбачуваних, драматичних подій, що шокують не лише українців, але й увесь світ. Протистояння на Майдані, усунення корупційної влади, анексія Криму, сепаратизм, загроза поширення тероризму, воєнні дії на Сході країни, щоденна інформація про загиблих, поранених, викрадених співгромадян, наляканих та знедолених переселенців, руйнування, збитки, невизначене майбутнє – це далеко не повний перелік глибоко складних подій та явищ, які щоденно тримають нас у напруженні, викликають стресогенні реакції, порушують нормальне існування більшості громадян [4].

Безпека є предметом досліджень політологів, економістів, державних управлінців, соціологів, філософів, психологів, культурологів, представників природознавчих та технічних наук. Відомий вітчизняний фахівець зі сек'юритології О. Барановським зауважував, що немає сьогодні галузі знань, де б питання безпеки, дослідження феномена безпеки не займали значне місце в системі їхніх наукових положень [1]. У психології копіngu встановлено, що копінг-стратегії та копінг-ресурси забезпечують суб'єктивні відчуття благополуччя та безпеки людини, що зумовлюють її нормативну життєдіяльність [18].

Відомо, що одними із важливих чинників, які впливають на стратегії подолання, визнано соціально-економічні детермінанти [9]. Проте досліджень щодо визначення впливу широкого спектру соціально-економічних детермінант на соціальні копінг-ресурси та особливості копіngu в контексті суб'єктивної безпеки проводилось недостатньо.

Отже, метою цієї статті є розроблення концептуальних засад емпіричного вивчення копінгу у взаємовідносинах між соціально-економічним статусом особистості та її суб'єктивною безпекою.

Так, Н. Родіною [7] було висунуто гіпотезу про те, що копінг-стратегії та копінг-ресурси є чинниками, які опосередковують вплив соціально-економічного статусу на безпеку особистості. Нами деталізовано цю гіпотезу в контексті вивчення соціальних копінг-ресурсів та характерологічних особливостей особистості на несвідомому та усвідомлюваному рівнях психіки. Наведений рисунок презентує шляхову діаграму, що слугує концептуальною моделлю вивчення поставленої проблеми. У процесі використання математичного методу моделювання структурними рівняннями нами буде здійснено емпіричну верифікацію гіпотези дослідження.

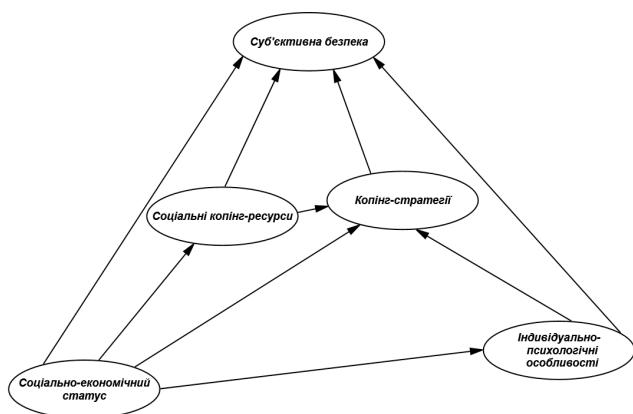

Рис. 1. Концептуальна модель верифікації гіпотези дослідження у вигляді шляхової діаграми

У процесі розроблення системної моделі копінгу Н. Родіною [7] було постульовано, що вплив соціально-економічного статусу стосується несвідомого рівня особистості, а надалі й свідомого рівня. У цій моделі категорії копінгу виступають агентами через які впливають на суб'єктивну безпеку соціально-економічні детермінанти та індивідуально-психологічні особливості (неусвідомлювані та усвідомлювані). Однак авторка розглядала особистісні копінг-ресурси, а наша увага фокусується на соціальних копінг-ресурсах. Тому шляховий патерн у нашому дослідженні має іншу структуру зі впливом соціально-економічного статусу на соціальні ресурси.

Шляхова діаграма складалась із п'яти умовних блоків: «Соціально-економічний статус», «Соціальні копінг-ресурси», «Копінг-стратегії», «Індивідуально-психологічні особливості», «Суб'єктивна безпека». Для кожного блоку шляхової діаграми пропонуються відповідні психодіагностичні методики:

- блок соціально-економічного статусу – спеціально розроблена анкета;

- блок соціальних копінг-ресурсів – тест соціальних копінг-ресурсів С. Ябіку, Д. Фароун;

- блок копінг-стратегій – опитувальник способів подолання Р. Лазаруса та С. Фолкман (модифікація Н. Родіни), опитувальник проактивного копінгу (адаптація Б. Бірона);

- блок індивідуально-психологічних особливостей – класифікатор темпераментів Д. Кейрсі в адаптації Б. Бірона, методика Л. Сонді;

- блок суб'єктивної безпеки – шкала базисних переконань Р. Янофф-Бульман (планується переклад методики та її адаптація до україномовної популяції), опитувальник суб'єктивних уявлень про безпеку Н. Лизь зі співавторами (планується переклад методики та її адаптація до україномовної популяції).

Розглянемо ці методики докладніше.

Спеціально розроблена анкета. Як зазначає О. Ромазанов [8], соціально-економічний статус у загальній характеристиці соціального статусу має базисне, визначальне значення. Планується, що анкета має містити оцінку таких параметрів соціально-економічного статусу респондентів, як: стать, вік, родинний стан, кількість та вік дітей, місце народження, рівень освіти, загальна кількість років навчання, рід занять, кількість робочих годин на тиждень, власний дохід за місяць, у т. ч. за основним місцем роботи, середній дохід на кожного члена родини, наявність у власності нерухомості та інших дорогих речей, середня житлова площа на кожного члена родини, середня сума виплат за кредитами в місяць.

Шкалу соціальних копінг-ресурсів запропоновано С. Ябіку, Д. Фароун у 2006 році. Рівень соціальних копінг-ресурсів вимірюється за однією єдиною шкалою, що складається з п'яти пунктів, які відображають основні джерела соціальної підтримки. Перший пункт спрямовано на визначення наявності інструментальної підтримки, другий пункт – на довірливі взаємини з близькими, а третій – на визначення кількості осіб у близькому оточенні. Останні два пункти розкривають соціальну активність людини у формі релігійної та громадянської групової діяльності. Цей опитувальник було використано авторами під час дослідження соціальних та персональних ресурсів подолання, функціональних порушень, суб'єктивного сприйняття власного соматичного статусу серед американців похилого віку мексиканського походження [17].

Опитувальник способів подолання (англ. *Ways of Coping Questionnaire – WOCQ*). На сьогоднішній день опитувальник WOCQ є відомою та популярною методикою вивчення долаючої поведінки. Його перша версія, що була запропонована С. Фолкман та Р. Лазарусом у 1980 р., називалася *Ways of Coping Checklist* [10]. Після певних змін опитувальник опубліковано у відредагованій формі у 1988 р. [11] і згодом перекладено на більш ніж 20 мов та адаптовано для вивчення процесів подолання в різних культурах і специфічних ситуаціях. За твердженням авторів методики, більш коректний спосіб її застосування вимагає розроблення власних шкал для кожної конкретної

ситуації подолання. На українській популяції Н. Родіною розроблено нові версії опитувальника WOCQ для вимірювання поведінки подолання в ситуаціях загрози життю та загрози самоактуалізації. Ми плануємо розробити версію опитувальника для ситуацій загрози суб'єктивній безпеці, опираючись на цю адаптовану версію та виокремити специфічні для цієї ситуації шкали.

Опитувальник проактивного копіngu. Розробка опитувальника проактивного копіngu (англ. *Proactive Coping Inventory – PCI*) здійснювалась Е. Грінгласс і мала на меті створення багатомірного опитувальника долаючої поведінки, що дозволяє оцінювати різні аспекти копіngu, що використовуються особами під час стресових подій, а також її здатність до антиципації стресу та важких ситуацій у майбутньому [12]. Так, Б. Біроном [2] було проведено психометричний аналіз цього опитувальника на українській популяції та виділено чотири внутрішньо узгоджені та ретестово надійні шкали: проактивний копінг, антиципаторно-превентивний копінг, реактивний копінг – пошук підтримки та реактивний копінг – уникання.

Метод портретних виборів Л. Сонді. Методика опублікована у 1939 році [16]. Випробуваному дається завдання: обрати в шести серіях, що складаються з восьми окремих портретів, фото осіб, які йому здаються більш симпатичними або антипатичними. Портрети є особами, які маніфестували з важким захворюванням, історія та клінічний діагноз яких відомі абсолютно точно. Кожний портрет за фізіогномічною та психологічною сутністю відображає більш загострений прояв одного з основних восьми базисних людських потягів. Цим потягам відповідають такі фактори методики, як: ерос-фактор (h), танатос-фактор (s), етичний фактор (e), моральний фактор (hy), еґо-сістола (k), еґо-діастола (p), фактор пошуку об'єкту (d) і фактор зчеплення з об'єктом (m) [16]. Практика підтверджує, що респонденти можуть виділити серед портретів як симпатичні, так і антипатичні.

Респондент із шести портретів кожного виду в усіх серіях може обрати певну кількість: максимально – 6, мінімально – 0. При цьому кожний вибір може бути позитивним (+) або негативним (–). Кількість виборів вказує на силу потреби, а напрям тенденції (+, –, +–, 0) на ставлення до них Еґо. Кількісно реакції поділяють на три види:

- 1) порожні або нуль-реакції,
- 2) середні реакції,
- 3) повні реакції (реакції з кількісною напругою) [20].

Класифікатор темпераментів Д. Кейрсі. Методика призначена для визначення психологічного типу. Опитувальник розроблено в 1956 р. Д. Кейрсі під назвою класифікатор темпераментів Кейрсі (англ. *Keirsey Temperament Sorter – KTS*) [14]. Теоретичною базою для створення методики були уявлення про природу психотипу. Опитувальник створено на основі методики Майєрс–Брігґс (англ. *Myers-Briggs Type Indicator – MBTI*) як нова, більш зручна форма для проведення масових обстежень. Версія українською

мовою наведена П. Козляковським [3] проте не мала психометричного обґрунтування. У психометричному аналізі опитувальника Б. Бірон [2] ґрунтувався на позиціях диспозиційного підходу до цієї методики, запропонованого Р. Мак-Креєм та П. Костою [15]. Автором адаптації підтверджено, що модифікована україномовна версія методики Кейрсі характеризується високою конструктивною валідністю та надійністю і складається з трьох шкал: екстраверт – інтроверт (E-I), мислячий – емоційний (T-F), раціональний – ірраціональний (J-P).

Шкала базисних переконань (англ. *World assumptions scale – WAS*) була створена Р. Янофф-Бульман у 1989 р. і надає можливість проаналізувати т. зв. базисні переконання особистості [13]. Нами планується переклад методики та її адаптація до україномовної популяції. Поняття «базисні переконання» («базисні схеми») виникло та розвивається на перетині когнітивної, соціальної, а також клінічної психології та психотерапії. У його основі думка, що (кожна із позицій) намагається відповісти на питання про те, яким чином особистість конструює власні уявлення про навколишній світ і власне «Я». В цілому базисні переконання визначаються авторкою як імпліцитні, глобальні, стійкі уявлення індивіда про світ і себе, мають вплив на мислення, емоційні стани та поведінку людини. Відповідно до цього одним з базових відчуттів нормальної людини є здорове почуття безпеки. На думку Р. Янофф-Бульман, воно засновано на трьох категоріях базових переконань, які становлять ядро нашого суб'єктивного світу.

1. Віра в те, що на світі більше добра, ніж зла. Ця категорія вмістить ставлення до навколишнього світу і до людей.

2. Переконання, що світ сповнений сенсу. У ньому люди схильні вірити, що події відбуваються не випадково, а контролюються та підкоряються законам справедливості.

3. Переконання в цінності власного «Я». Тут основну значущість мають три аспекти: «Я хороша людина» (самоцінність), «Я правильно себе поведучу» (контроль) та оцінка власної успішності.

Базові переконання особистості зазнають серйозних змін під впливом перенесених особистістю дитячих психологічних травм та травматичних подій, в результаті яких руйнуються звичні життєві уявлення та схеми поведінки.

Для адаптації використовувалась версія М. Падун і А. Котельнікової [6], що складалась з п'яти шкал: 1) «Образ Я», 2) «Добррозичливість навколишнього світу», 3) «Справедливість», 4) «Удача», 5) «Переконання про контроль».

Опитувальник суб'єктивних уявлень про безпеку розроблено Н. Лизь у співавторстві у 2011 році [5]. Під уявленнями про безпеку автори розуміють суб'єктивне сприйняття людиною власної життєдіяльності з погляду наявності значущих умов безпеки. Такі уявлення, незважаючи на їх певну залежність від сформованих умов життєдіяльності, є досить стійкими,

оскільки відображають менталітет та соціальну практику суспільства, використовуються на індивідуальному досвіді суб'єктів, є частиною світоглядних та ціннісних структур особистості. Розроблений опитувальник дозволяє формалізовано діагностувати суб'єктивні уявлення про безпеку та співвіднести їх з уявленнями, існуючими в науці та соціальній практиці. Опитувальник дозволяє вивчати індивідуальні та групові уявлення про загальні умови безпеки, необхідні для життя людей у сучасному світі, про умови безпеки, значущі у житті конкретної людини та їх забезпеченості в певний час. Опитувальник формують шкали «Фізична безпека», «Свобода самовизначення і відповідальність», «Соціальна безпека», «Самоконтроль», «Здоров'я» та «Підтримка». Планується переклад методики та її адаптація до україномовної популяції.

Емпірична верифікація концепції копінгу як чинника суб'єктивної безпеки особистості у сучасному соціальному просторі буде здійснено завдяки дослідженню міських мешканців з різних регіонів України, які характеризуються різним рівнем зовнішньої військової загрози, а саме: Маріуполя, Одеси, Києва, Львова.

Таким чином, розроблено концептуальну модель вивчення поставленої проблеми, що схематизовано у вигляді шляхової діаграми. Для її п'яти умовних блоків («Соціально-економічний статус», «Соціальні копінг-ресурси», «Копінг-стратегії», «Індивідуально-психологічні особливості», «Суб'єктивна безпека») запропоновано відповідні психодіагностичні методики. Показано необхідність дослідження респондентів, які мешкають в регіонах України з різним ступенем ризику зовнішньої військової агресії. Подальші наукові розвідки будуть спрямовані на розкриття особливостей складових частин структурної моделі емпіричного вивчення копінгу як чинника суб'єктивної безпеки особистості.

Використані літературні джерела

1. Барановський О. І. Сутність економічної безпеки [Текст] / О. І. Барановський // European cooperation. – 2015. – № 2 (2). – С. 59–76.

2. Бірон Б. В. Проактивне подолання стресових ситуацій особистістю [Текст]: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.01 / Б. В. Бірон. – Одеса, 2015. – 197 с.

3. Козляковський П. А. Загальна психологія [Текст]: навч. посібн.: в 2 т. / П. А. Козляковський. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. – 240 с.

4. Кривоконь Н. І. Актуальні завдання соціальних працівників: реагування на виклики українських реалій [Текст] / Н. І. Кривоконь // Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. – 2014. – № 1. – С. 36–41.

5. Лызь Н. А., Куповых Ж. Г., Прима А. К., Басанова Т. А. Разработка опросника субъективных представлений о безопасности / Н. А. Лызь, Ж. Г. Куповых, А. К. Прима, Т. А. Басанова // Прикладная психология и психоанализ. – 2015. – № 1. – [Электронный

ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ppip.idnk.ru/index.php/2011-02-24-13-44-24/9-2011-02-24-12-27-14/-3-2011/625-2011-09-28-06-11-46>

6. Падун М. А. Модификация методики исследования базисных убеждений личности Р. Янофф-Бульман [Текст] / М. А. Падун, А. В. Котельникова // Психологический журнал. – 2008. – Т. 29. – № 4. – С. 98–106.

7. Родіна Н. В. Соціально-економічний статус і копінг у контексті безпеки особистості [Текст] / Н. В. Родіна // Вісник Одеського національного університету. – 2013. – Т. 18. – Вип. 24. – С. 215–223.

8. Ромазанов О. С. Структурні складові соціального статусу публічного службовця [Текст] / О. С. Ромазанов // Теорія та практика державного управління. – 2014. – Вип. 1. – С. 259–266.

9. Adler N. E. Socioeconomic Status and Health. The Challenge of the Gradient [Text] / N. E. Adler, T. Boyce, M. A. Chesney, S. Cohen, S. Folkman, R. L. Kahn, S. L. Syme // American Psychologist. – 1994. – № 1. – P. 15–24.

10. Folkman S. An analysis of coping in a middle-aged community sample [Text] / S. Folkman, R. S. Lazarus // Journal of Health and Social Behavior. – 1980. – № 21 (3). – P. 219–239.

11. Folkman S, Lazarus R. S. Ways of Coping Questionnaire [Text] / S. Folkman, R. S. Lazarus // Palo Alto, CA: Consult. Psychol. Press, 1988. – 33 p.

12. Greenglass E. The Proactive Coping Inventory (PCI): A Multi dimensional Research Instrument [Text] / E. Greenglass, R. Schwarzer, D. Jakubiec, L. Fiksenbaum, S. Taubert // Paper presented at the 20th International Conference of the Stress and Anxiety Research Society (STAR), Cracow, Poland, July 12–14, 1999. – P. 321–345.

13. Janoff-Bulman R. Assumptive worlds and the stress of traumatic events: Applications of the schema construct [Text] / R. Janoff-Bulman // Social Cognition. – 1989. – № 7 (2). – P. 113–136.

14. Keirse D. Please, understand me. Character and Temperament Types [Text] / D. Keirse, M. Bates. – N. Y.: Gnoseology Books Ltd., 1990. – 276 p.

15. McCrae R. R. Reinterpreting the Myers-Briggs Type Indicator from the perspective of the five-factor model of personality [Text] / R. R. McCrae, P. T. Costa // Journal of Personality. – 1989. – № 57. – P. 17–40.

16. Szondi L. Lehrbuch der experimentellen Triebdiagnostik [Text] / By Huns Huber. – Bern, 1972. – 337 p.

17. Yabiku S. T., Farone D. W. Social and Personal Coping Resources, Functional Impairment, and Perceived Health Status Among Mexican-Origin Elders [Text] / S. T. Yabiku, D. W. Farone // Journal of Ethnic Cultural Diversity in Social Work. – 2006. – Volume 15. – № 3–4. – P. 31–50.

18. Wills-Herrera E., Orozco L. E., Forero-Pineda C., Pardo O., Andonova V. The relationship between perceptions of insecurity, social capital and subjective well-being: Empirical evidences from areas of rural conflict in Colombia / The Journal of Socio-Economics. – 2011. – P. 88–96.